

تبیین و تحلیل مدل توسعه امنیت فرهنگی در عصر نبوی با رویکرد رفع و دفع ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها (صفحات ۶۱ تا ۸۴)

<https://doi.org/10.71689/icsq.2025.1202361>

محمد جاودان^۱

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۶

دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۹

چکیده

امنیت فرهنگی به‌عنوان بستر و زمینه حفظ و تعالی فرهنگ و پیشرفت‌های فرهنگی هر جامعه، از ضرورت‌هایی است که با بروز ارزش‌ها و هنجارهای مطلوب محقق می‌گردد. لذا وجود ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها با سلب امنیت فرهنگی، امکان حفظ و پیشرفت فرهنگ و حتی دیگر عرصه‌ها را با چالش مواجه می‌سازد. این پژوهش با رویکرد رفع و دفع ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها درصدد است تا آموزه‌های اسلام و سیره پیامبر اسلام (ص) را در این زمینه و با نگاه جامعه‌شناسی، مورد تحلیل و واکاوی قرار دهد تا حصول امنیت فرهنگی عصر نبوی را به‌عنوان الگویی کارآمد برای جهان امروز و تمدن نوین اسلامی تبیین نماید؛ بنابراین سؤال پژوهش این است که مدل توسعه امنیت فرهنگی در عصر نبوی با رویکرد رفع و دفع ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها چه بوده است؟ روش پژوهش حاضر کیفی و به صورت توصیفی-تحلیلی است که با بهره‌گیری از آیات قرآن کریم و ارائه اسناد تاریخی به تبیین و تحلیل این بحث پرداخته است و در این زمینه به مسائلی چون: شناخت ارزش از ضد ارزش و هنجار از ناهنجار، شناخت علت بروز ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها، شناخت آثار و پیامدهای حاصل از ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها و ارائه راهکارهای مقابله با عوامل ضد ارزشی و ناهنجار پرداخته است.

واژگان کلیدی: ارزش، هنجار، فرهنگ، امنیت فرهنگی، سیره نبوی.

۱. دانش‌آموخته دکتری تاریخ و تمدن اسلامی، گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛
javedanm@ut.ac.ir

۱- بیان مسأله

نقش حیاتی و اثرگذار امنیت فرهنگی در حفظ و حراست از فرهنگ، به عنوان زیرساخت اصلی تکامل و توسعه سایر ابعاد جامعه بیانگر اهمیت آن است. از همین منظر، در انقلاب اسلامی ایران که خود یک انقلاب فرهنگی و ایدئولوژیک است، ضرورت امنیت فرهنگی در جایگاه ریشه‌ای‌ترین مسائل آن انکارناپذیر است. مکانیزم تهاجم فرهنگی و تهدیدات علیه نظام فکری و فرهنگی اسلام و جمهوری اسلامی، به ویژه در سلطه امپریالیسم رسانه‌ای غرب، امری اجتناب‌ناپذیر بوده است. یکی از مهم‌ترین عرصه‌های مبارزاتی که در قبال انقلاب اسلامی شکل یافته است، مبارزه و حملات و چالش‌ها در عرصه فرهنگ و امنیت فرهنگی است. از همین روی، پدیده انقلاب اسلامی و بلکه همه جوامع اسلامی در حوزه فرهنگ و امنیت فرهنگی، نیازمند ارائه الگویی راهبردی در جهت ارتقای فرهنگ و تأمین امنیت فرهنگی هستند. بی تردید در چنین شرایطی، واکاوی سیره رسول خدا (ص) به عنوان الگوی حسنه و بهره‌گیری از دستاوردها و اقدامات آن حضرت در امنیت فرهنگی می‌تواند راهکاری بنیادی در مدیریت فرهنگی جامعه و تأمین امنیت فرهنگی باشد.

رفع و دفع ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها که به وضعیتی مطمئن، پایدار و عاری از هرگونه تهدید و تعرض نسبت به فرهنگ می‌انجامد، نقشی اساسی در تأمین امنیت فرهنگی دارند که در نگاه دین اسلام و سیره نبوی نیز مورد تأکید و استفاده قرار گرفته‌اند. در انحطاط جهان انسانی که بشریت را به سمت وسوی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌هایی فرومایه و پست برده بود و ارزش‌ها ویران و روبه ویرانی بود، خدای متعال آخرین فرستاده خویش را به وسیله فرهنگ و آیین متعالی که دربردارنده ارزش‌ها و هنجارهای سعادت‌بخش است، به سوی جامعه انسانی فرستاد تا آن‌ها را رهنمون گردد. ارزش‌های واقعی و انسانی را بر آن‌ها بیان دارد و ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها را برچیند (شریف رضی، ۱۳۷۹: ۳۷۷ و ۴۱۱).

با بعثت رسول الله (ص) و شروع دعوت آشکار اسلامی، دشمنان به صورت گسترده تلاش کردند تا فرهنگ اسلامی را تحت الشعاع حملات فرهنگی قرار داده، امنیت فرهنگی را از جامعه اسلامی سلب نمایند. در میان این همه، اما امنیت فرهنگی دوره نبوی (ص) بر پایه دین مقدس اسلام و سیره نبوی، آموزه‌هایی را مطرح و پیشکش جوامع

بشری نموده است تا به‌رغم تحول درونی و ایجاد زمینه اکتساب ارزش‌ها و هنجارهای مطلوب، از سوی دیگر به رفع و دفع ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها در جهت تأمین امنیت فرهنگی اسلام بپردازد. از این‌روی، سؤال این پژوهش این است که مدل توسعه امنیت فرهنگی در عصر نبوی با رویکرد رفع و دفع ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها چه بوده است؟

سؤالی که پژوهش پیش روی با فرضیات ارزش‌شناسی و هنجارشناسی، علت‌شناسی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها، اثر شناسی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها و راهکارهای عملیاتی پیامبر (ص) در قبال ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها، بدان پرداخته است. بر این اساس، برحسب شناخت و الگوگیری، از این نظر که پاسخ‌های متناسب با موقعیت و وضعیت‌های مشابه را تداعی می‌نمایند، برای ساختار فرهنگ و امنیت فرهنگی انقلاب اسلامی ایران و تمدن نوین اسلامی ضروری می‌نماید.

۲. ادبیات پژوهش

۲-۱. ادبیات تجربی

پژوهش‌هایی با موضوع ارزش‌ها و هنجارها به صورت کلی نگارش یافته‌اند که با رویکردهای متفاوتی می‌توان تا حدودی آن‌ها را مرتبط با بحث پیش روی دانست. مقاله «تحلیل جامعه‌شناختی نظام ارزشی دین اسلام» نوشته محمدحسین پوریانی با رویکرد جامعه‌شناختی به تبیین نظام ارزشی اسلام از طریق تعامل ارزشی و سازوکارهای ارزشی پرداخته است. این پژوهش ضمن این که اساساً امنیت فرهنگی را لحاظ نکرده است، دین اسلام را بیش‌تر با نگاه کلی و تطبیقی بر پایه برخی ارزش‌ها نگریده و بیش از آن که نظام ارزشی اسلام را تبیین نماید، به ویژگی‌ها و رویکردهای کلی آن پرداخته است. مقاله «هنجارشناسی سبک زندگی دینی: تبیین سه اصل محوری» نوشته فریبا عباسوند، با نگاهی هنجارشناسانه به تبیین سه اصل محوری قناعت، پرهیز از مسیر لاهی در زندگی و باور به وجود مرزبندی میان حق و باطل پرداخته است. پژوهش دیگر مقاله «ارزش‌بنیادین در نظام تربیتی قرآن کریم» نوشته سید مصطفی احمدزاده است که با نگاهی تربیتی، توحید را به‌عنوان ارزش پایه برای بنیان سایر ارزش‌ها نگریده است. افزون بر این‌ها مقالات و کتاب‌هایی هستند که هر یک ارزش‌ها را از دیدگاه‌ها افراد و مکاتب فکری در جهت نظام اخلاق و تربیتی بررسی کرده‌اند. مقالات فوق و اساساً این‌گونه مطالعات،

هیچ‌یک ارزش‌ها و هنجارها را با رویکرد امنیت فرهنگی مورد پژوهش قرار نداده‌اند. هرچند با نگاه ایجابی در راستای فرهنگ‌سازی و نظام فرهنگی، ارزش‌ها را بررسی کرده باشند، اما هیچ‌یک به پژوهش جهت رفع و دفع ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها برای تأمین امنیت فرهنگی نپرداخته است که خود تمایز اساسی این پژوهش می‌باشد. همچنین پژوهش حاضر، ضمن این که این مسئله را با از دیدگاه جامعه‌شناسی مطرح کرده، چنین رویکردی را با امنیت فرهنگی دوره پیامبر اسلام (ص) و سیره آن حضرت در این زمینه مورد مطالعه قرار داده است؛ رویکردی که تاکنون هیچ پژوهشی با این مبنا بدان نپرداخته است.

۲-۲. ادبیات نظری

بر اساس نظریه «بوزان» و پیروان او، امنیت فرهنگی تلاش برای حفظ فرهنگ جامعه در برابر تهدیدهایی است که تلاش می‌کنند تا هویت فرهنگی و قومیتی را مخدوش نمایند. از این‌روی، مبنای حصول امنیت فرهنگی در این دیدگاه، اطمینان یافتن از رفع و دفع هرگونه تهدید و خطری است که می‌تواند عرصه فرهنگ و امنیت فرهنگی را مورد هجوم قرار دهد. «فرست»^۱ معتقد است که برخلاف رویه معمول در حوزه مطالعات امنیتی که تنها با رویکرد سلبی نگرسته می‌شوند، امنیت فرهنگی بر دو بعد ایجابی و سلبی استوار است. بدین معنا که تنها نبودن تهدید تعریف جامعی برای آن نیست، بلکه باید افزون بر آن، با تکیه بر مفهوم ایجابی، شرایط رشد و توسعه و ارتقای آن نیز حاصل گردد (Forrest, 2004:3)؛ بنابراین، می‌توان گفت که امنیت فرهنگی، وضعیتی مطمئن، آرامش‌بخش و عاری از هرگونه تهدید و تعرض در انسان، نسبت به دین، افکار، اخلاق، آداب و رسوم، باورها، ارزش‌ها، میراث فرهنگی، آثار ادبی و غیره است که موجبات رشد و اعتلای آن فراهم آید.

۳. روش پژوهش

پژوهش پیش روی، به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی و از نوع تحقیقات بنیادی است و رویکرد آن به‌طور کلی شیوه کیفی می‌باشد که در آن کلیت یک پدیده مورد بررسی قرار می‌گیرد. طبعاً تمام مراحل تحقیق نیز در این پژوهش ملاک‌ها و استانداردهای روش

1- Forrest

تحقیق کیفی خواهد بود. نوع تحقیق هم از بین اقسام (توصیفی، تحلیلی، تجربی و غیره) از نوع «توصیفی - تحلیلی» است و با رویکرد میان‌رشته‌ای با تکیه بر تحلیل گزاره‌های تاریخی - جامعه‌شناسی در حوزه امنیت فرهنگی انجام می‌گیرد.

۴. تحلیل تجربی

ارزش‌شناختی و هنجارشناختی

ارزش‌ها و هنجارها، غنای فرهنگ و باورهای رایج هر جامعه‌ای را بازمی‌تابند و امنیت فرهنگی را نیز باید در تداوم حفظ ارزش‌ها و هنجارهای یک جامعه دانست. ارزش‌ها و هنجارها از نظام فکری - عقیدتی فرد و جامعه نشئت گرفته و فرهنگ و امنیت فرهنگی را در حیطه ارزش‌ها و هنجارها نمایان می‌سازند. از همین روی، اندیشمندان هریک ارزش‌شناسی را متناظر با رویکرد مورد نظرشان مورد مطالعه قرار داده‌اند (وَن دث و الینور اسکار بروگ، ۱۳۷۸: ۱۱۳-۱۱۶). با این‌که برخی از شاخه‌های دانش به صورت غیرمستقیم در تعیین ارزش‌ها و هنجارها دخالت دارند و تلاش می‌کنند تا با رویکرد مورد نظرشان به ارزش‌شناسی و هنجارشناسی بپردازند، مع‌ذلک ارزش‌گذاری و وضع هنجارها و نیز تبیین آن‌ها اساساً جزو وظایف رهبران دینی و پیامبران الهی است. تأثیر بسترهای متنوع فرهنگی، نفوذ اندیشه و باورهای گوناگون، ثروت طلبی و زیاده‌خواهی، سلطه‌جویی، تعصبات قومی، نگرش‌های متنوع و غیره، شناسایی ارزش‌ها و هنجارها را مغلق و سخت کرده و آن‌ها را در موضع تفاسیر و برداشت‌های متنوعی نشانده است. واقعیت تاریخی حکایت از آن دارد که تا به امروز به‌جز پیامبران الهی که متصل به علم الهی و در سیر فکری واحدی هستند، بقیه انسان‌های عادی منهای راه پیامبران، در یک نکته مشترکی در تبیین و شناسایی حدود و مرزهای ارزش‌ها و هنجارها و اولویت‌بندی آن‌ها قرار نگرفته‌اند. بدین ترتیب، باور و اندیشه بشری به‌تنهایی نمی‌تواند ارزش‌ها و هنجارهای راستین را دریابد، بلکه باید معیارهای ارزشی و هنجاری را در پرتو رهنمودهای پیامبران الهی و ادیان آسمانی جست. تنها در این صورت است که انسان به فرهنگی آسمانی و متعالی که همه ارزش‌ها و هنجارها برای انسان شناخته‌شده و یکسان باشند و نیز امنیت فرهنگی که حافظ آن‌ها باشد، دست خواهد یافت.

در سلسله بعثت پیامبران الهی، خداوند آخرین فرستاده خویش را برانگیخت تا از

طریق وحی و قرآن و آموزه‌های اسلامی، ارزش‌ها و هنجارهای راستین و حد و حدود آن را بر بشر بنمایاند (نحل: ۸۹). در این زمینه پیامبر (ص) فرمودند: «همانا مبعوث گردیدم تا شرافت‌های اخلاقی (ارزش‌های والا و راستین) را کامل و تمام کنم و به مردم پیاموزم» (بیهقی، ۱۴۲۴ ق: ۳۲۳/۱۰). روشن است که حقیقت تکامل انسان و جهان انسانی از رهگذر فرهنگ متعالی و امنیت فرهنگی می‌گذرد که دارنده ارزش‌ها و هنجارهای متعالی در جهت‌دهی رفتارها و عملکردها باشند. هنجارها و ارزش‌هایی که در چهارچوب دین و ایمان پرورده می‌شوند و در مرحله عمل و رفتار، نمود فرهنگ و امنیت فرهنگی می‌گردند. قرآن کریم بر اساس چنین رویکردی، امنیت فرهنگی را بر معیار ارزش‌ها و هنجارهای حقیقی و راستین دانسته که اگر غیر آن باشد، انسان در خسر و زیان است (عصر: ۲-۳). بدین ترتیب، شناخت و شناساندن ارزش‌ها و هنجارها یکی از مهم‌ترین اقدامات برای حفظ و مدیریت فرهنگ به شمار می‌رود، حقیقتی که رسول خدا (ص) برای فرهنگ‌سازی و امنیت فرهنگی از آن بهره بردند.

رسول گرامی اسلام (ص) از آغازین نغمه‌های دعوت خویش تا واپسین لحظات عمر، همگام با تبیین عقاید و بینش‌های اساسی، گام‌های ارزشی و هنجاری اسلام را بنیان نهادند، راه و رسم زندگی جاهلی و ضد ارزشی را غیرانسانی و در خلاف جهت فرهنگ و امنیت فرهنگی اسلام قلمداد نمودند (آل عمران: ۱۶۴). در دعوت از خویشاوندان، خود را آورنده و شناساننده خیر دنیا و آخرت معرفی نمودند (طبری، ۱۳۸۷ ق/ ۱۹۶۷: ۳۲۱/۲). در مأموریتی که معاذ بن جبل را به سوی یمن فرستادند، به او فرمان دادند تا حقایق اخلاقی و ارزشی را بر آن‌ها بنمایاند و از ضد ارزش‌های جاهلی پاکشان گرداند (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۲۵). بدین ترتیب، قرآن کریم و آموزه‌های دین برای برچیدن ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها، برنامه‌ای دقیق و درست ارائه کردند. ابتدا باورها را پی افکنده و بر مدار آن ارزش‌ها و هنجارها را تبیین نمودند، قرآن کریم و تعالیم نبوی، مخالفت خویش با ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌های جاهلی را آشکار ساخته و منحط بودن آن را برملا کردند. از این روی هنگامی که شخصی مسلمان می‌گردید و شهادتین بر زبان می‌راند، درحقیقت، نظام ضد ارزشی و ناهنجار جاهلی را پشت سر انداخته و معیارهای ارزشی و هنجاری جدیدی را شناخته و پذیرفته است. زندگی پیشین و پسین او چنان متفاوت می‌گشت، به تعبیر قرآن گویا تازه متولد گردیده است (انعام: ۱۲۲).

آیات پرشمار قرآنی و روایات و سبک زندگی پیامبر اسلام (ص)، حقایق ارزش‌ها و هنجارهایی را نمایان می‌سازند که پیامبر اسلام (ص) در مدت بیست و سه سال رسالت خویش به تبلیغ و شناساندن آن‌ها پرداختند. هنجارها و ارزش‌هایی که همسو با تأمین نیازهای مادی و معنوی بشر، سیر تعالی او را می‌نمایانند (طباطبایی، ج ۱، ۱۳۷۴: ۲۸۲-۲۸۱) زیرا آموزه‌های قرآنی و تعلیم نبوی، همگام با خیزش باورها، ارزش‌ها و هنجارهای نوین که دربردارنده فرهنگ و امنیت فرهنگی اسلام بودند، به تبیین مبانی ارزشی و ضد ارزشی و تغییر نگرش مردم نسبت به مال دنیا (همزه: ۱-۵)، زن (روم: ۲۱)، دختر (نحل: ۵۸-۵۹)، خانواده و رفتار با والدین (لقمان: ۱۴-۱۵؛ اسراء: ۲۳-۲۴) می‌پرداختند. در این راستا، تدریجی بودن نزول قرآن و بیان تدریجی ارزش‌ها و هنجارها را بایستی به مقتضای طبیعت تربیت انسان‌ها دانست تا مردم از پذیرفتن آن‌ها گریزان نباشند و با شناخت ارزش‌ها و هنجارها نیز درباره این که اجزای آن کدام یک با هم مرتبط هستند و در تنظیم آن‌ها که کدام یک بر دیگری مترتب و متقدم است، متزلزل نشوند (طباطبایی، ج ۱۳، ۱۳۷۴: ۳۰۵؛ انصاری، ۱۳۷۷: ۲۲۲۸).

بدین ترتیب پیغمبر خدا (ص) با اصلاحاتی که در فرهنگ عرب پدید آوردند، پاره‌ای از ارزش‌ها و هنجارها را مانند مهمان‌نوازی

(کلینی، ج ۶، ۱۴۰۷ ق: ۲۷۴-۲۸۶؛ یعقوبی [بی تا]: ۱۰/۲) و وفای به عهد (بقره: ۱۷۷؛ مؤمنون: ۸؛ معارج: ۳۲، طبری، ۱۳۸۷ ق/ ۱۹۶۷ م: ۲۵/۳)، پرداخت دیه مقتول (نساء: ۹۲؛ ابن هشام، [بی تا]: ۱۹۰/۲؛ یعقوبی [بی تا]: ۱۰/۲؛ طبری، ۱۳۸۷ ق/ ۱۹۶۷ م: ۵۵۱/۲) و بسیاری از سجایای اخلاقی، ارزشی و هنجاری دیگر را تأیید نمودند. برخی دیگر را با حفظ اصالت آن‌ها تغییراتی دادند، مانند: حج (بقره: ۱۹۹؛ انفال: ۳۵؛ ابن هشام، [بی تا]: ۱۹۹/۱-۲۰۳؛ یعقوبی [بی تا]: ۲۲۵/۱-۲۵۷ و ۱۰/۲)، ارث (نساء: ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۹، ۱۷۶؛ فجر: ۱۹)، طلاق (مجادله: ۱-۴؛ بقره: ۲۲۶-۲۴۰؛ طلاق: ۱؛ پیشوایی و پیشوایی، ۱۳۸۹: ۵۸-۷۴) و ازدواج (احزاب: ۳۷؛ نساء: ۲۲-۲۵؛ منتظری مقدم، ۱۳۸۴: ۱۲۷-۱۵۶) و غیره. آن حضرت همچنین، برخی دیگر از ارزش‌ها و هنجارها را از اساس دگرگون ساختند و جایگزینی برای آن‌ها قرار دادند، مانند مجازات زنا محصنه که از حبس خانگی ابدی به رجم و حدود تغییر یافت (قمی، ج ۱، ۱۴۰۴ ق: ۱۳۳؛ عیاشی، ج ۱، ۱۳۸۰ ق: ۲۲۷) و یا تغییر قبله از بیت المقدس به مکه (بقره: ۱۴۴؛ ابن هشام، [بی تا]: ۵۵۰/۱؛ ابن سعد، ۱۴۱۰ ق/ ۱۹۹۰ م:

۱۸۶/۱) و غیره. پیامبر (ص) پاره‌ای دیگر از ارزش‌ها و هنجارها را که در میان پاره‌ای از قبایل مرسوم بود، به صورت کلی مطرود و ممنوع ساختند، مانند فرزند کشی (انعام: ۱۳۷، ۱۴۰، ۱۵۱؛ اسراء: ۳۱؛ ابن سعد، ۱۴۱۰ ق/ ۱۹۹۰ م: ۵/۸) و دختر کشی (نحل: ۵۸-۵۹؛ تکویر: ۸-۹؛ اصفهانی، [بی تا: ۳۱۷]) و یا شرب خمر که به تدریج آن را ممنوع ساختند (مائده: ۹۰؛ بقره: ۲۱۹؛ نساء: ۴۳؛ کلینی، ج ۷، ۱۴۰۷ ق: ۲۱۶-۲۱۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۹۶/۳) و همه گناهانی که در اسلام از آن نهی شده است. آن حضرت پاره‌ای دیگر از هنجارها را به صورت بدل، مانند تیمم بدل از وضو (مائده: ۶؛ نساء: ۴۳) و برخی را تخیر، مانند كفاره شکستن سوگند (مائده: ۸۹)، كفاره صید در حال احرام (مائده: ۹۵) و یا تخفیف، مانند نماز مسافر (نساء: ۱۰۱؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ۴۳۴-۴۳۵) و نماز خوف (نساء: ۱۰۲؛ بقره: ۲۳۹؛ ابن سعد، ۱۴۱۰ ق/ ۱۹۹۰ م: ۴۷/۲) و احکام اضطراری (بقره: ۱۷۳ و ۱۹۶؛ مائده: ۳؛ انعام: ۱۱۹ و ۱۴۵؛ نحل: ۱۱۵؛ آل عمران: ۲۸؛ توبه: ۹۱) و غیره، لحاظ نمودند.

براین اساس، می‌توان گفت که همین شناخت ارزش‌ها و هنجارهای والایی که از سیره رسول خدا (ص) و آموزه‌های دینی نمایان می‌شد و ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها را به قهقرای نیستی و بطلالت می‌کشانید، سبب شد تا اسلام و فرهنگ والای آن در اندک زمانی رهپوی سعادت خیل پیروانش شود و دیری نیاید که تمام شبه جزیره عربی در سلک آیین و فرهنگ نوین درآمده و به زودی خاور و باختر جهان را به سیطره اندیشه اسلام کشانید. توماس آرنولد در همین زمینه آورده است که «وقتی که سپاهیان اسلام در اردن داخل شدند، مسیحی‌های آن جا برایشان نامه‌ای نوشتند بدین مضمون که: ای گروه مسلمانان، همانا شما در پیش ما از رومیان برتر و دوست‌داشتنی‌تر هستید، زیرا هرچند آن‌ها هم آیین ما هستند، لیک رفتار شما بسی نکو و عادلانه است» (والکر آرنولد، ۱۹۷۵: ۵۳). گوستاو لوبون نیز در کتاب خود نگاشته است: «مسلمانان صدر اسلام از حیث اخلاقی، بسی والاتر و اخلاق مدارتر از همه ملت‌های روی کره زمین، به‌ویژه جوامع مسیحی بوده‌اند. آن‌ها در انصاف و دادگری، اعتدال، خوش خلقی و شفقت، رادمردی، عفو و بخشش، تساهل و تسامح درباره قومیت‌ها و مذاهب شکست‌خورده و نیز در وفاداری به پیمان‌ها و بلندهمتی زبانزد و پرآوازه بودند و شیوه رفتاری آن‌ها با ملل اروپایی، مخصوصاً آن‌هایی که در جنگ‌های صلیبی حضور داشته‌اند، کاملاً متمایز

است» (لویون، ۱۳۱۸: ۵۶۶-۵۶۷).

علت شناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها

ارزش‌ها و هنجارها اغلب از طریق گروه‌ها و جریانات و یا افرادی که در رأس جامعه قرار دارند و در ساختارهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و قانون‌گذاری جامعه جایگاه ویژه و اثرگذاری دارند، طرح و نهاده می‌شوند؛ از همین روی، مستقیماً در ارتباط با خواسته‌ها و آرزوهای آن‌ها هستند. هنگامی که یک جامعه به دلایل تغییر اساسی می‌کند، ارزش‌ها و هنجارهایش دگرگون می‌شود، زیرا حکومت و عوامل حکومتی بر اساس منش و مشی کلی خود و در راستای رسیدن به مقاصد مطلوب خود، به تکوین و دگرگونی باورها، بینش‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌ها و هنجارها دست خواهند زد (دفلور، ۱۳۷۰: ۲۴۳). چنین ارزش‌ها و هنجارهایی که ریشه در سلیقه و ذوق و منفعت‌طلبی افراد دارند و موجه بودن آن‌ها از طریق مقبولیت عمومی به دست می‌آید، مثل آب‌های راکد و محصور هستند که در مقابل خورشید تابنده، بی‌ثبات و ناپایدارند، چون یا در اثر تابش خورشید تبخیر شده و تمام می‌شوند و یا در اثر عدم تابش آن، گندیده شده و اثر بخشی خود را از دست می‌دهند و انسان نمی‌تواند به حیات‌بخشی آن‌ها امیدوار باشد. پس این گونه ارزش‌ها و هنجارها که بر اساس ذائقه طراحان آن تحول می‌یابند و با هر تغییری در ذوق و سلیقه افراد متفاوت و دگرگون می‌شوند، به هیچ وجه قابل اعتبار نیستند، زیرا به عقیده اثبات‌گرایان، چیزی ارزش محسوب می‌شود که دارای ارج و قدر باشد. ارزش‌ها برگرفته از معانی وجودی روح اشخاص و پیرو خواسته‌ها و امیالشان می‌باشند (مینار، ۱۳۵۱: ۳۲۵).

رسول گرامی اسلام (ص) برای تحول ارزشی و هنجاری در جامعه جاهلی عرب، ضمن ارزش شناختی و هنجارشناختی که بحث آن آمد، همچنین به علت شناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها پرداختند. پاره‌ای از آموزه‌های اسلام به ریشه‌یابی و سبب‌شناختی روی‌آوری بشر به ضد ارزش‌ها و ناهنجارهایی اختصاص یافت که گریبانگیر بشر و جوامع انسانی گردیده بود. معیارهای تهی و پوچ و یا کم‌ارزشی که بر اساس آن‌ها ارزش‌آفرینی و هنجارگذاری شده بود و جامعه جاهلی را به سمت وسوی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها به حرکت درآورده بود. با چنین رویکردی، آموزه‌های اسلام به تبیین و تقبیح علل و عواملی پرداخته است که ریشه بروز و اقبال انسان‌ها به سمت ضد ارزش‌ها و

ناهنجاری‌ها گردیده است. شرک و بت‌پرستی یکی از اساسی‌ترین بنیادهای ضد ارزشی بود که جامعه جاهلی عرب را به سمت ناهنجاری‌ها و ضد ارزش‌ها سوق داده بود. مبارزه فراگیر پیامبر اسلام (ص) با شرک و بت‌پرستی در حقیقت زدودن همه آثار و پیامدهای ضد ارزشی و ناهنجاری‌هایی بود که خواه‌ناخواه بر آن مترتب بود، زیرا شرک و بت‌پرستی ناشی از جهل مردم (ص: ۵؛ یونس: ۶۶؛ انعام: ۱۰۰) و سوءاستفاده مستکبران و استعمارگران برای رسیدن به مقاصد شیطانی خود و تحمیل خلق می‌باشد (قصص: ۳۵؛ نازعات: ۲۴؛ بقره: ۲۵۸). از این روی، در شمار ظلم و بزرگ‌ترین گناهان به شمار رفته است (نساء: ۱۱۶؛ لقمان: ۱۳). خداوند در قرآن کریم، شرک و بت‌پرستی را مایه ضعف و ناتوانی و ذلت و زبونی و تباهی بشر دانسته است (اسراء: ۲۲) زیرا مشرکین با پرستش بت‌های بی‌جان، عقل و خرد خویش را کشته‌اند و روی به چیزهایی آورده‌اند که عقل و خرد آن را نادرست و قابل سرزنش می‌داند. سران مشرکین مکه با اقرار به درستی یکتاپرستی و نادرست بودن شرک، به مقتضای منفعت‌طلبی خویش، به شرک و بت‌پرستی و زیر پا نهادن ارزش‌ها و هنجارهای راستین ادامه می‌دادند (ابن هشام، [بی‌تا]: ۲۹۴/۱؛ مقریزی، ۱۴۲۰ ق: ۳۴۴/۴-۳۴۶).

یکی دیگر از مهم‌ترین آسیب‌های رویکردی فرهنگ و بروز ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها، «دنیاگرایی» است که قرآن کریم و آموزه‌های دین اسلام به آن پرداخته‌اند. چون هرگاه اندیشه و باور آدمی بر تاروپود دنیاگرایی و مادیگری تنیده گردد، دیگر جایگاهی برای گسترش ارزش‌های روحی و معنوی و برخورداری از هنجارهای دینی و مذهبی که ضرورت هر جامعه و فرهنگی در مسیر تعالی و پیشرفت، نظم و سامان بخشی و سعادت فردی و اجتماعی هستند، باقی نخواهد ماند (کهف: ۲۸ و ۳۴؛ فجر: ۲۰-۱۷؛ نحل: ۱۰۸؛ آل عمران: ۷۷ و ۱۵۵؛ بقره: ۲۱۲). بی‌تردید جامعه‌ای که سپهر آن بر حال و هوای فرهنگ مادی و دنیاگرایی تکیه کند، رفته‌رفته حال و هوای معنوی را از دست خواهد داد و طراز ساختارهای فرهنگی را با تهی کردن عناصر معنوی و حیات‌بخش آن به هم خواهد ریخت. در این صورت دیگر صحبت از مهندسی فرهنگ یا امنیت فرهنگی، رنگ آسمان تراشیدن است.

یکی از شایع‌ترین دلایل بی‌اعتنایی به ارزش‌ها و هنجارها را می‌توان جهل و ناآگاهی نسبت به آن‌ها دانست. بی‌تردید اگر شخص کج‌اندیش و کج‌رو به توان و

ظرفیت خویش در راه تعالی و دستیابی به مراتب کمال انسانی پی ببرد و به این معرفت برسد که ارزش‌ها و هنجارهای راستین و حقیقی و الهی چگونه وی را در راه رسیدن به آرمان‌هایش یاری می‌دهند، احتمال روی‌گردانی از آن رفتار بسیار کم خواهد شد، چرا که آگاهی از ارزش‌ها و هنجارها او را به سمت سلامت هدایت خواهد کرد. حضرت یوسف (ع) در مقابل زنی که همه مقدمات تحریک قوه شهوانی را فراهم نموده بود، تنها با اتکا به فهم و درک ارزش الهی و با بهره‌گیری از نور ارزش‌های خدایی توانست از آن مهلکه نجات یافته، از غلتیدن در چاه انحراف برهد (یوسف: ۲۴). در اندیشه دین اسلام، این دلیل به قدری در گمراهی بشر و کشاندن او به سوی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها مؤثر است که آموزه‌های قرآنی سرشار از آیاتی است که با عبارات: «افلا تتفكرون» (انعام: ۵۰)، «افلا تذکرون» (یونس: ۳، هود: ۲۴ و ۳۰، نحل: ۱۷، مؤمنون: ۸۵، صافات: ۱۵۵، جاثیه: ۲۳)، «افلا تعقلون» (آل عمران: ۶۵، اعراف: ۱۶۹، هود: ۵۱، انبیاء: ۱۰ و ۶۷، صافات: ۱۳۸)، «افلا یتدبرون» (نساء: ۸۲؛ محمد: ۲۴) و غیره به انحرافات ارزشی و ناهنجاری‌هایی که ناشی از جهل و عدم تعقل هستند، پند و اندرز می‌دهد.

تعصب بی‌جا و منفی یکی دیگر از بنیان‌ها و پایه‌های ضد ارزشی و ضد هنجاری است که بر اساس آموزه‌های اسلامی، رشته ایمان را از گردن انسان می‌افکند (کلینی، ج ۲، ۱۴۰۷ ق: ۳۰۸). بذر جهل و تقلید کورکورانه (مائده: ۱۰۴) می‌افشاند و تخم دشمنی و کینه می‌کارد (شریف رضی، ۱۳۷۹: ۳۸۵)، خودبرتربینی و کبر می‌آفریند (شعراء: ۱۹۹-۱۹۸؛ بقره: ۱۱۳) و کفر و رذالت به بار می‌آورد (زخرف: ۲۳؛ فتح: ۲۶). همچنین، لذت‌طلبی بی‌قیدوبند و هوا و هوس (نساء: ۲۷؛ مریم: ۵۹؛ تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق: ۱۱۹، ۵۰ و ۱۴۶؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۳۹۸)، جاه‌طلبی (قصص: ۸۳؛ کلینی، ج ۲، ۱۴۰۷ ق: ۲۹۷)، ثروت‌اندوزی (توبه: ۳۴؛ کلینی، ج ۲، ۱۴۰۷ ق: ۲۷۰؛ تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق: ۳۸ و ۲۶۲)، کینه‌توزی و حسادت (حشر: ۱۰؛ کلینی، ج ۲، ۱۴۰۷ ق: ۲۲۶-۲۲۷ و ۲۹۱) و مانند این‌ها نیز از بنیادهای ضد ارزشی هستند که در اندیشه وحیانی و آموزه‌های دین رسول خدا (ص) پایه‌گذار و مبنای ضد ارزش‌ها و ضد هنجارها بیان گردیده‌اند تا با رفع و دفع آن‌ها بتوان امنیت فرهنگی را پایه‌گذاری و تداوم بخشید.

اثرشناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها

هنجارها و ارزش‌ها بر اعمال و کردار آدمی و در نتیجه آثار و پیامدهای آن

تأثیری می‌گذارند؛ چه آن که اعمال و کردار آدمی در جهان هستی و نه تنها سرای اخروی بلکه در زندگانی دنیوی او نیز دارای اثر و بازتاب هستند. اعمال خویش را اثرات نیک است و کردار بد او، بازتاب عملش را بر زندگی نشانده (اسری: ۷). براین اساس، آثار و پیامدهایی که از ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها بر اعمال و رفتار انسان‌ها ساطع می‌گردد، زیان‌بار و آسیب‌زا خواهد بود. در این صورت پیشگیری و کنترل آن، بر معیار شناسایی و ارزیابی خطر و آسیب ناشی از آن، بر اساس راهکار متناسب و چاره‌اندیشی‌های لازم در جهت ریشه‌کن کردن و یا کاستن آن خطرات و آسیب‌ها، ممکن خواهد بود. شناسایی و تبیین آثار و پیامدهای ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها، ما را به هدف پیشگیری نائل می‌سازد. جامعه‌شناسی مجازات، با چنین رویکردی به مطالعه پیامدها و عواقب ناشی از آنچه در آینده بر مجرم پیش خواهد آمد، می‌پردازد (فلچر، ۱۳۸۴: ۷۱-۷۲؛ کاتینگهام، ۱۳۸۴: ۱۴۹). در این نظریه، به کارگیری مجازات را در فروکاستی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها با رویکرد نگاه به جلو و نه آنچه در گذشته اتفاق افتاده می‌بینند؛ به گونه‌ای که در این نظریه، غرض از مجازات را عبرت‌آموزی و هراس‌افکنی و بازدارندگی (بازدارندگی خاص و بازدارندگی عام) در جهت رفع و یا کاستن تهدیدهایی قرار داده است که با رویکرد تحولات فکری و دگرگونی اندیشه‌های مجرم از طریق تصور عواقب ناگواری که بر عمل او بار خواهد گشت، ممکن می‌گردد. براین اساس، اشخاص زیادی که آهنگ انجام عمل مجرمانه‌ای می‌کنند، حتی با تصور لذتی که ممکن است از آن عمل به دست آرند، باین حال اما با آگاهی و بیم از عواقب ناگوار و مجازاتی که می‌تواند گریبان‌گیر آن‌ها شود، از انجام آن خودداری می‌ورزند (پرادل، ۱۳۸۱: ۱۱۶).

نظام انگیزشی اسلام با دو رویکرد تبشیر و انذار درصدد آمده است تا از طریق شناساندن ثواب و عقاب و آگاهی بخشی به بازتاب نیک و بد کردار و کنش‌های انسانی، به مثابه عاملی انگیزشی در سوق دادن به سوی ارزش‌ها و هنجارها و پرهیز از ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها عمل کند، چرا که از دیدگاه مطالعات روان‌شناختی، تمام حرکات و کنش‌های انسانی متأثر از نظام انگیزشی است. لغت «انگیزش» در روان‌شناسی به فراگرد تحریک‌پذیری و تمایل به سوی انجام کنش‌ها و رفتارها معنا می‌شود (Ball, 1977: 2). بدین ترتیب می‌توان گفت که آموزه‌های اسلام با نگاهی کلان و کلی در همه ابعاد زندگی بشر، از چنین رویکردی بهره‌جسته و در پی آن شده تا با تبیین و شناخت آثار و

پیامدهای ناگوار ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها، به انداز و هشدار نسبت به اعمال بد آدمی پردازد و از این رهگذر به امنیت فرهنگی رهنمون گردد. سیری که در اندیشه و سیره پیامبر اسلام (ص) و با آموزه‌های وحیانی رسول حق (ص)، مسیر امنیت فرهنگی در دوره نبوی و در مواجهه با فرهنگ ضد ارزشی و ناهنجار جاهلی را هموار می‌ساخت. گستره بیان سرگذشت و فرجام پیشینیان و انداز و عبرت‌گیری از آن‌ها در قرآن کریم، خود حکایت‌گویای این رویکرد در آموزه‌های اسلامی می‌باشد. همچنین ترغیب و تشویق فراوان قرآن کریم به «سیر در ارض» (روم: ۴۲؛ فاطر: ۴۴؛ عافر: ۲۱) برای عبرت‌آموزی از سرگذشت پیشینیان را باید در راستای اثرشناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها دانست تا به فرجام ناگوار آن‌ها دچار نگردیم (حشر: ۲).

حرکت پویای رسول گرامی اسلام (ص) در اثرشناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها را همچنین در گزاره‌های قرآنی و روایی به‌وفور می‌توان یافت. قرآن کریم تأکید نموده است که همه پیامبران الهی رسالت خویش را بر اساس مژده‌رسانی و بیم‌دهندگی آغاز نموده‌اند. (بقره: ۲۱۳) در دین اسلام، ضمن هشدار و انداز نسبت به پیامدهای ناگوار و عذاب اخروی اعمال بد و نادرست که در موارد بسیاری با توصیفات و تبیین کیفیت عذاب همراه بوده، همچنین از عواقب و پیامدهای منفی اعمال در این دنیا نیز سخن به میان آمده است. این عواقب و پیامدهای دنیوی، به صورت تشریعی و در قالب حدود و تعزیراتی است که بر بعضی از گناهان مترتب می‌شود یا به صورت تکوینی که می‌توان به مواردی شامل ایجاد سختی‌ها، فشار و تنگناهای زندگی (طه: ۱۲۴)، سلب نعمت‌ها (مادی و معنوی) (اعراف: ۹۶؛ رعد: ۱۱؛ شریف رضی، ۱۳۷۹: ۳۴۱)، کوتاه شدن عمر (طوسی، ۱۴۱۴ ق: ۳۰۵ و ۷۰۱)، سلب آرامش روانی (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۳۵۸)، نزول بلاهای عمومی (روم: ۴۱؛ نحل: ۱۱۲) ایجاد اختلاف و جنگ و کشمکش (مائده: ۱۴ و ۶۴؛ انعام: ۶۵) و غیره اشاره نمود.

براین اساس، مطابق با اثرشناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها در قرآن کریم و آموزه‌های اسلامی، انجام هرگونه ضد ارزش و ناهنجاری به پیامدها و اثرات منفی منجر می‌شود که سرانجام گریبانگیر خود شخص می‌شود (شوری: ۳۰). کاربست چنین نقشی از اثرشناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها در امنیت فرهنگی عصر پیامبر (ص) را می‌توان در تربیت نیروهای مسلمان و گسترش هنجارها و ارزش‌ها از یکسو و مهار انجام ضد

ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها در جامعه اسلامی از سوی دیگر دانست. رسول گرامی اسلام (ص) برای جلوگیری از توطئه شاس بن قیس یهودی که درصدد جنگ‌افروزی بین اوس و خزرج برآمده بود، با تأکید بر این که اسلام بین آنان الفت و دوستی آورده است، به یادآوری پیامدهای جنگ و نزاع آن‌ها در دوران جاهلی (پیش از اسلام) پرداختند و از این طریق، فتنه درگیری و جنگ را در نطفه خاموش نمودند (ابن هشام، [بی‌تا]: ۵۵۵/۱-۵۵۶). همچنین در جنگ اُحد که بر اثر لغزش برخی از مسلمانان، آنان جنگ پیروز را به جنگ مغلوب تبدیل کردند، پیامبر اسلام (ص) آن‌ها را متوجه خطای خویش نمودند و بر اساس آیه ۱۵۵ سوره آل عمران، این لغزش را پیامد و اثر گناهان پیشین آن‌ها دانستند (واقعی، ۱۴۰۹ ق: ۳۲۴/۱). مورد دیگر این که قوم یهود در پاسخ پیامبر (ص) که آن‌ها را به اسلام فراخواندند، گفتند که از دین پدرانشان پیروی خواهند نمود. پس آیه قرآن بر رسول گرامی اسلام (ص) نازل شد و تقلید از پدران را (در مورد دین) مایه توقف تعقل و بی‌خردی برشمرد که راه تکامل و پیشرفت انسانی را مسدود می‌نماید و انسان را در گرداب هلاکت می‌افکند (بقره: ۱۷۰؛ ابن هشام، [بی‌تا]: ۵۵۲/۱).

ارائه راهکارهای مقابله با عوامل ضد ارزشی و ناهنجار

اگر محیط اجتماعی با شکل‌گیری فرهنگ اجتماعی درست و ارائه راهکارهای اساسی در مقابله با عوامل ضد ارزشی و ناهنجار قرار گیرد، عملکرد و کنش‌های اشخاص و گروه‌ها به سوی انجام خواسته‌های نظام اجتماعی و فرهنگی مطلوب سوق داده می‌شود. براین اساس هرگاه مجازات را با رویکرد اثربخشی و نتیجه گرایی در بازدارندگی و کنترل ناهنجاری‌ها و ناملایمات رفتاری مؤثر بدانیم، به گونه‌ای که موجب زوال خطایی شود که بدون آن باقی خواهد ماند (کاتینگهام، ۱۳۸۴: ۱۵۱). باید از وجود راهکارهای کیفری در این زمینه سخن گفت یا آن که به اصلاح تأدیبی کنشگران و اصلاح ساختاری ارزش‌ها و هنجارهایی روی آورد که می‌توانند از بروز ناهنجاری‌ها و رفتارهای ضد ارزشی بکاهند و نقش مؤثری را در ایجاد امنیت فرهنگی ایفا نمایند.

بر اساس آنچه در بحث پیشین از نتایج و اثربخشی مجازات آمد، هراس افکنی برای مجازات و بهره‌گیری از عقوبت دهی مجرمان، به مثابه فراگیری و اندیشه ورزی پندآموز برای خود مجرمان و سایرین درباره عواقب رفتارهاست که در بطن آن، کاهش آمار واقعی انجام ضد ارزش‌ها و جرائم توسط ارباب انگیزی، پاسخی واضح به چرایی وجود

همیشه مجازات است (Hudson, 2003: 25). بدین ترتیب، مجازات علاوه بر حفظ نظم، دارای جنبه‌های بازدارندگی و ارعاب و تخویف نیز می‌باشد. البته بایستی خاطرنشان کرد که به کارگیری مجازات در جهت عقوبت دهی مجرمان و قبول این آثار و پیامدها به منظور پیشگیری از جرائم، پیشینه‌ای درازمدت در تاریخ بشری دارد (محسنی، ج ۱، ۱۳۸۲: ۲۷). رویکردی که در آموزه‌های اسلام و در فقه جزای اسلام نیز به عنوان راهکاری در مقابله با عوامل ضد ارزشی و ناهنجار مورد توجه قرار گرفته است (خسروشاهی، ۱۳۸۰: ۲۱۴-۲۱۶؛ ابن همام، [بی تا]: ۲۱۲؛ الماوردی، ۱۳۸۶: ۲۲۱).

در آموزه‌های اسلام، کیفر و مجازات دنیوی بر حدود، تعزیرات، دیات و قصاص مبتنی است که به مقابله با عوامل ضد ارزشی و ناهنجار از طریق پیشگیری از ارتکاب جرم (گناه) و اصلاح مجرم (گناهکار) و در راستای حفظ نظم و اداره جامعه دست می‌یازد (نجفی الجواهری ۱۹۸۱: ۲۵۴/۴۱؛ خوانساری، ج ۴، ۵، ۷، ۱۴۰۵: ۱۴۰۵؛ عوده، [بی تا]: ۷۸/۱-۷۹؛ زحیلی، ۱۴۱۴/ق/۱۹۹۳: ۲۹/۱). در واقع باید گفت که تشریع قوانین جزایی و احکام کیفری نظیر حدود، دیات، قصاص و تعزیرات که آیین اسلام آن‌ها را برای برپایی امنیت و نظم اجتماعی و گسترش و توسعه آن و همچنین پیکار با ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها به منظور ریشه کن نمودن جرائم و بزهکاری‌ها به کار گرفته، آخرین راهکار دین اسلام در حوزه‌های فوق است. در همین زمینه، کتاب‌های فقهی به تبیین احکامی پرداخته‌اند که در رابطه با حدود، تعزیرات، دیات و قصاص، به مراتب، اثبات، نوع اجرا و سایر شرایط آن پرداخته شده است.

پیامبر اسلام (ص) به تدریج احکام جزایی و کیفری اسلام را همگام با تحولات و دگرگونی‌های فراوری در بستر زمان و مکان، تشریع فرمودند و خاطیان را طبق شریعت اسلامی مجازات می‌کردند. پیامبر اسلام (ص) شفاعت اسامه بن زید را درباره فاطمه مخزومیه که به دلیل دزدی مستحق اجرای حدود گردیده بود، نپذیرفت و دست فاطمه مخزومی را قطع کرد (ابن سعد، ج ۸، ۱۴۱۰: ۲۰۶-۲۰۷؛ ابن اثیر، ج ۶، ۱۴۰۹: ۲؛ ۱۸؛ کلینی، ج ۷، ۱۴۰۷: ۲۵۴). همچنین حکم رسول خدا (ص) به قطع درخت نخل سمره بن جندب که به بهانه آن، برای نوامیس مسلمانی ایجاد مزاحمت می‌کرد (کلینی، ج ۵، ۱۴۰۷: ۲۹۲-۲۹۳) و یا تأیید حکم به مجازات یهودیان بنی قریظه که مردان جنگی آن‌ها را اعدام نمودند (ابن هشام، [بی تا]: ۲۴۰/۲؛ ابن سعد، ج ۲، ۱۴۱۰: ۵۹) زیرا

در گذشته که یهودیان را به خاطر کارشکنی از مدینه اخراج کرده بودند، تنبیه نشده و دیگر بار یهودیان در صدد کارشکنی برآمده بودند. در واقع، این اقدامات پیامبر (ص) در اجرای حدود و تعزیرات و این گونه احکام، راهکاری در برابر ضد ارزش‌ها و هنجارشکنی‌های صورت گرفته، قلمداد می‌شود.

راهکار دیگری که در زمینه مقابله با ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها از آن می‌توان سخن گفت، اصلاح تأدیبی است؛ روشی تربیتی که در آن ولی و سرپرست فرد برحسب شرایط مقتضی در فقه و احکام شرعی، به اصلاح رفتاری او پرداخته و وی را در برابر ضد ارزش و یا ناهنجاری مورد تنبیه و مؤاخذه قرار می‌دهد. امام باقر (ع) می‌فرماید: «اگر جوان شیعه‌ای را نزد من بیاورند که علم [دین] نمی‌آموزد، او را تأدیب می‌کنم» (برقی، ج ۱، ۱۳۷۲ ق: ۲۲۸). در آموزه‌های اسلامی، برای ولی شرعی مثل مولا، پدر، حاکم شرع، معلم و شوهر، حق تأدیب ثابت است. البته باید توجه داشت که برحسب ضرورت و به میزان لازم و به گونه‌ای که تأدیب از آن حاصل می‌شود، می‌تواند بدان اقدام نمایند و بیش از آن، اگر علم به زیادت داشته باشند، جایز نیست (نجفی الجواهری، ۱۹۸۱: ۴۴۶/۴۱-۴۴۵). سیره نبوی که در حوزه امنیت فرهنگی، در اصل اولیه خویش بر معیار گسترش ارزش‌ها و هنجارها قرار داشته است، نیز در فرآیند مقابله با ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها از شیوه اصلاح تأدیبی بهره جسته است. قطع ارتباط پیامبر اسلام (ص) و مسلمانان با مراره بن ربیع و هلال بن امیه و کعب بن مالک که از شرکت در جنگ تبوک خودداری کرده بودند، نیز اصلاح تأدیبی به دستور رسول حق (ص) بود که با توبه آن‌ها خاتمه یافت (ابن هشام، [بی تا]: ۵۳۱/۲-۵۳۷).

بهره‌گیری از سازوکار تشویق و ترغیب در بازگشت از ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها را نیز باید در شمار راهکارهایی دانست که می‌تواند در تأمین امنیت فرهنگی بسیار مؤثر افتد. بازتاب چنین اندیشه‌ای را در آموزه‌های دینی اسلام می‌توان در صبغه توبه (نور: ۳۱؛ تحریم: ۸؛ بقره: ۱۶۰؛ مریم: ۶۰؛ طه: ۸۲؛ کلین، ۱۴۰۷، ق: ۴۳۰/۲-۴۳۶)، استغفار (آل عمران: ۱۳۵؛ نساء: ۱۱۰؛ هود: ۳، ۶۱ و ۹۰؛ کلین، ۱۴۰۷، ق: ۴۳۷/۲-۴۳۹)، نوید نشدن از درگاه الهی (زمر: ۵۳؛ یوسف: ۸۷؛ حجر: ۵۶) و غیره یافت. قرآن کریم و آموزه‌های روایی، سرشار از گزاره‌هایی هستند که به تبیین چنین مواردی برای ساختار اصلاحی افراد و جامعه در برابر ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها پرداخته‌اند. در جنگ احد که

بر اثر کوتاهی پاره‌ای از مسلمانان حوادث غمباری بر مسلمانان وارد آمد، آن هنگام که مسلمانان پس از جنگ اظهار ندامت و پشیمانی می‌کنند و تقاضای عفو و بخشش دارند (واقعی، ۱۴۰۹ ق: ۳۲۴/۱) خداوند از پیامبرش می‌خواهد آن‌ها را عفو کند و برای آن‌ها طلب بخشش نماید (آل عمران: ۱۵۹). در ماجرای دیگر، «ابولبابه» از یاران پیامبر (ص) با اشاره خویش به یهودیان بنی قریظه فهماند که تسلیم نشوند و بعد از آن متوجه خطای خویش گردید و با بستن خود به یکی از ستون‌های مسجدالنبی به توبه و انابه مشغول گردید تا خدای از گنه وی درگذرد. رسول خدا (ص) که از این پیشامد باخبر شدند، فرمودند: «اگر نزد ما می‌آمد برایش طلب آمرزش می‌کردم» (ابن هشام، [بی تا]: ۲۳۶/۲-۲۳۷؛ طبری، ۱۳۸۷ ق: ۵۸۴/۲-۵۸۵) این سخن و این حادثه بیانگر آن است که هرگاه فرد متوجه خطای خویش گردد و از رویکرد ضد ارزشی و ناهنجار خویش آگاه و روی برگرداند، می‌تواند در پرتو توبه و عدم نومییدی از درگاه خدای متعال به دامن اسلام و فرهنگ ارزش آفرین آن پناهنده گردد.

۵. نتیجه گیری

حقیقت تکامل انسان و جهان انسانی از رهگذر فرهنگ متعالی و امنیت فرهنگی می‌گذرد که دارنده ارزش‌ها و هنجارهای متعالی در جهت‌دهی رفتارها و عملکردها باشند. از این روی، رفع و دفع ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها که به صورت مشهود و عینی در بستر تاریخ بشری جاری بوده‌اند، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر به شمار می‌رود. بی‌تردید قرآن کریم که تیانا لکل شی هست (نحل: ۸۹) و از ظرفیت تکاملی در امر هدایت به سوی ارزش‌ها و هنجارهای راستین برخوردار است و در ثقل دیگر آن، سیره نبوی (ص) و اهل بیت (ع) که مفسر و مجری آن هستند (کلینی، ج ۱، ۱۴۰۷ ق: ۲۱۳، ۲۷۰، ۲۷۱ و ۲۹۴)، این ضرورت را وانهاده، بلکه واکاوی و تحلیل آموزه‌های اسلام و سیره نبوی در این زمینه به تفصیل آنچه در این پژوهش آمد؛ بیانگر این نتایج است:

۱. شناساندن ارزش‌ها و هنجارها یکی از مهم‌ترین اقدامات برای حفظ و مدیریت فرهنگ به شمار می‌رود که رسول خدا (ص) بر اساس تعالیم دین اسلام، برای فرهنگ‌سازی و امنیت فرهنگی از آن بهره بردند. تلاش آن حضرت در پایه‌ریزی بنیان‌های فکری و عقیدتی صحیح و تعدیل ارزش‌ها و هنجارها بر اساس آن، گویای این

تبیین و تحلیل مدل توسعه امنیت فرهنگی در عصر نبوی با رویکرد رفع و دفع ضد ...

مهم است که در تمایزی آشکار، ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها، هنجارها و ناهنجارها از یکدیگر تشخیص داده شود.

۲. رسول گرامی اسلام (ص) برای تحول ارزشی و هنجاری در جامعه جاهلی عرب، به علت شناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها پرداختند. با چنین رویکردی، آموزه‌های اسلام به تبیین و تقییح علل و عواملی پرداخته که ریشه بروز و اقبال انسان‌ها به سمت ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها گردیده است.

۳. از آن جا که هنجارها و ارزش‌ها بر اعمال و کردار آدمی و در نتیجه آثار و پیامدهای آن تأثیر می‌گذارند، نظام فکری و انگیزشی اسلام با رویکرد تبشیر و انذار به اثرشناختی ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها به منظور پیشگیری و نیل به امنیت فرهنگی جامعه پرداخته است.

۴. تعالیم دین اسلام و سیره نبوی در مراحل بعدی مبتنی بر ارائه راهکارهای عملیاتی، در جهت جلوگیری، حذف و یا کاستن ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها از جامعه است. از همین روی، با تشریع مجازات در قالب حدود و دیات و قصاص و تعزیرات متناسب با هریک از ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی از طریق اربع انگیزی و ایجاد نظم، به رفع و دفع آن‌ها دست یازیده است. همچنین بهره‌گیری از سازوکار تشویق و ترغیب در بازگشت از ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها را نیز باید در شمار راهکارهایی دانست که می‌تواند در تأمین امنیت فرهنگی بسیار مؤثر افتد.

درمجموع می‌توان بیان داشت که تبیین امنیت فرهنگی پیامبر عظیم‌الشان اسلام (ص) با عنایت به اسوه بودن آن حضرت، می‌تواند در راستای تأمین امنیت فرهنگی در ابعاد مختلف آن، مؤثر و راه گشا باشد. از همین روی، در عصر رسانه و ارتباطات که شرایط ارتباطی در سطوح گسترده و حتی جهانی فراهم آمده است، پیشنهاد می‌گردد تا با هدایت ابزارها و عناصر فرهنگی و رسانه‌ای و جهاد تبیین در چهارچوب موارد یادشده در سیره نبوی (ص)، به امنیتی پایدار و گسترده در عرصه فرهنگ دینی و نظام ارزش‌ها و هنجارهای حقیقی دست یافت. بر همین اساس پیشنهادات این پژوهش در عرصه کارزار فرهنگی و تأمین امنیت فرهنگی بدین صورت است:

- تبیین دقیق و تشریح مستند منظومه ارزش‌ها و هنجارهای فکری و روانی، اعتقادی، سیاسی، تاریخی و فرهنگی و غیره، بر اساس آموزه‌های اسلامی و تمایز آن‌ها از

ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها؛ و عرضه و نشر جذّاب و متنوع ارزش‌ها و هنجارهای حقیقی با استفاده از ابزارهای نشر و رسانه‌های مرجع و کارآمد (ابهام‌زدایی، تردیدزدایی و تحریف‌زدایی) تا این‌که ضد ارزش جای ارزش جلوه‌گر نشود.

- انسان امروزی حقایق را در پی استدلال و منطق عقلانی جست می‌کند؛ از این‌رو شناساندن عقلانی و منطقی علت بروز ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها (با استفاده از ظرفیت اسلام) می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در پیشگیری و کنترل بروز ناهنجاری‌ها و ضد ارزش‌ها داشته باشد و بالطبع، شناساندن آثار و پیامدهای بروز ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها نیز به اجتناب از آن‌ها می‌انجامد.

- تنظیم و اجرای دقیق قوانین تشویقی و تحذیری بر معیار سیره پیامبر اسلام (ص) و آموزه‌های اسلامی، در راستای اعمال ارزش‌ها و هنجارهای دینی در جامعه و پرهیز از ضد ارزش‌ها و ناهنجاری‌ها.

منابع

- قرآن کریم

- ابن اثیر، عزالدین بن الأثیر أبو الحسن علی بن محمد الجزری (۱۴۰۹ ق/۱۹۸۹). اسد الغابۀ فی معرفۀ الصحابۀ، بیروت: دار الفکر.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ ق). من لا یحضره الفقیه، محقق علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن سعد، محمد بن سعد بن منیع الهاشمی البصری (۱۴۱۰ ق/۱۹۹۰ م). الطبقات الکبری، تحقیق محمد عبد القادر عطا، بیروت: دار الکتب العلمیه، ط الأولى.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴/۱۳۶۳ ق). تحف العقول، محقق علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: جامعه مدرسین.
- ابن هشام، عبدالملک ابن هشام [بی تا] السیره النبویه، تحقیق مصطفی السقا و آخرون، الطبعة الاولى، بیروت: دار المعرفه.
- ابن همام الحنفی، الامام کمال الدین (بی تا). شرح فتح القدير، بیروت: دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع.
- اصفهانی، ابوالفرج علی بن حسین بن محمد بن احمد بن هیشم مروانی (بی تا). الاغانی، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- انصاری، مسعود (۱۳۷۷). نزول تدریجی قرآن کریم، مجموعه مقالات دانشنامه قرآن، تهران: نشر دوستان.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱). المحاسن، محقق جلال الدین محدث، چاپ دوم، قم: دار الکتب الإسلامیه.
- بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۲۴ ق). السنن الکبری، چاپ سوم، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- پرادل، ژان (۱۳۸۱). تاریخ اندیشه های کیفری، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- پیشوایی، مهدی؛ پیشوایی، فریده (۱۳۸۹). گونه های طلاق در جاهلیت و تحول نظام طلاق جاهلی با ظهور اسلام، تاریخ در آینه پژوهش، سال هفتم، شماره ۳: ۷۴-۴۹.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ ق). غررالحکم و درر الکلم، محقق سید مهدی رجائی، چاپ دوم، قم: دار الکتب الإسلامیه.

- خسروشاهی، قدرت الله (۱۳۸۰). فلسفه قصاص از دیدگاه اسلام، چاپ اول، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- خوانساری، سید احمد بن یوسف (۱۴۰۵ ق). جامع المدارک فی شرح المختصر النافع، تحقیق علی اکبر غفاری، چاپ دوم، تهران: مکتبه الصدوق.
- دفلور، ملوین آن (۱۳۷۰). مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه حمید خضر نجات، شیراز: دانشگاه شیراز.
- زحیلی، محمد (۱۴۱۴ ق/۱۹۹۳). النظریات الفقہیہ، دمشق: دارالقلم، بیروت: دارالشمیه.
- شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۳۷۹). نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، چاپ اول، قم: مشهور.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبری، أبو جعفر محمد بن جریر الطبری (۱۳۸۷ ق/۱۹۶۷ م). تاریخ الأمم و الملوك، تحقیق محمد أبو الفضل ابراهیم، بیروت: دار التراث.
- طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴ ق). الأمالی للطوسی، محقق مؤسسه البعثه، چاپ اول، قم: دارالثقافه.
- عاملی، زین الدین (شهید ثانی) (۱۴۱۹ ق). مسالك الأفهام فی شرح شرایع الاسلام، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- عوده، عبدالقادر (بی تا). التشريع الجنائي الاسلامی مقارنا بالقانون الوضعی، بیروت: دارالکتب العربی.
- عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰ ق). تفسیر العیاشی، محقق سید هاشم رسولی محلاتی، چاپ اول، تهران: المطبعه العلمیه.
- فلچر، جورج (۱۳۸۴). مفاهیم بنیادین حقوق کیفری، ترجمه سید مهدی سیدزاده ثانی، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ ق). تفسیر القمی، محقق: طیب موسوی جزائری، چاپ سوم، قم: دارالکتاب.
- کاتینگهام، جان (۱۳۸۴). فلسفه مجازات، ترجمه ابراهیم باطنی و محسن برهانی، مجله فقه و حقوق، سال اول، شماره ۴: ۱۷۰-۱۴۷.

تبیین و تحلیل مدل توسعه امنیت فرهنگی در عصر نبوی با رویکرد رفع و دفع ضد

- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). الکافی، محقق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- لویون، گوستاو (۱۳۱۸). تمدن اسلام و عرب، ترجمه سید محمد تقی فخر داعی گیلانی، چاپ سوم، تهران: چاپخانه علمی.
- ماوردی الشافعی، أبی الحسن علی بن محمد بن حبیب البصری البغدادی الماوردی (۱۳۸۶ ق/۱۹۶۶). الاحکام السلطانیة و الولايات الدینیة، قاهره: شرکه مکتبه و مطبعه مصطفی البابی الحلبی.
- محسنی، مرتضی (۱۳۸۲). دوره حقوق جزای عمومی، چاپ سوم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ ق). الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، محقق مؤسسه آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، قم: کنگره شیخ مفید.
- مقریزی، تقی الدین أحمد بن علی المقریزی (۱۴۲۰ ق/۱۹۹۹ م). إمتاع الأسماع بما للنبی من الأحوال و الأموال و الحفدة و المتاع، تحقیق محمد عبدالحمید النمیسی، ط الأولى، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، محقق ناصر باقری بیدهندی، چاپ سی و دوم، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- منتظری مقدم (۱۳۸۴). گونه‌های ازدواج در عصر جاهلی، تاریخ در آینه پژوهش، شماره ۸: ۱۵۶-۱۲۷.
- مینار، لئون (۱۳۵۱). شناسایی و هستی، ترجمه دکتر علی مراد داودی، تهران: انتشارات کتابفروشی دهخدا.
- نجفی الجواهری، محمدحسن بن باقر نجفی (۱۹۸۱). جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام، محقق عباس قوچانی، چاپ هفتم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- واقدی، محمد بن عمر الواقدی (۱۴۰۹ ق). کتاب المغازی، تحقیق مارسدن جونس، ط الثالثه، بیروت: مؤسسه الأعلمی.
- والکرآرنولد، توماس (۱۹۷۵). الدعوه إلى الإسلام، ترجمه حسن ابراهیم حسن و دیگران، قاهره: مکتبه النهضة المصریه.
- وِن دِث، ژان؛ اسکار بروگ، الینور (۱۳۷۸). چیستی ارزش، ترجمه اصغر افتخاری،

فصلنامه قیسات، دوره چهارم، ۱۳: ۱۱۰-۱۲۵.

- یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب بن جعفر بن وهب واضح (بی‌تا). تاریخ یعقوبی، بیروت:

دار صادر.

- Ball, S. (1977). Motivation in Education, New York: Academic press.

- Hudson, B. (2003). Understanding Justice, Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory, Milton Keynes, Open University Press.

- Forrest, S. (2004). Indigenous Identity as a Strategy for Cultural Security. Conference Paper in Northern Research Forum Plenary on Security.

